

JĘZYKOZNAWSTWO

Adam Fałowski
Uniwersytet Jagielloński

**Uwagi o leksyce rękopisu rosyjskiego
pt. *Opis Chin* z początku XVIII wieku**

Tytułowy rękopis przechowywany jest w Oddziale Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie pod sygnaturą Ms. Slav. Fol. 24 i nosi niemiecki tytuł *Beschreibung des chinesischen Reichs in russischer Sprache*. Należy on do zbiorów Berlińskiej Biblioteki Królewskiej zwanych popularnie „Berlinką”.

Rękopis był znany już w I połowie XIX stulecia rosyjskiemu bibliofilowi Sergejowi Strojewowi, który opisał go w następujący sposób:

No 46. Описание Китая, хранится в Королевской Берлинской библиотеке под No 24, in-fol., писано мелкою скорописью в конце XVII века, на 129 листах.

Рукопись неполная, недостает целых тетрадей и заглавия. Это конечно перевод какого-то иностранного сочинения XVII века. В Императорской Публичной библиотеке в С.Петербурге есть несколько списков Описания Китая; один 1677 года [...]. В берлинском списке имена собственные весьма искажены; глав в нем 41¹.

Także Aleksander Jacymirski poświęcił mu nieco uwagi, ale w większości oparł się na danych Strojewa, niewiele dodając od siebie, por.:

No 65 (F. 24) Космография XVII-XVIII века, в лист (32 ½ x 21 ½ смм), на 129 листах. Скоропись севернорусская канцелярская, красивая, к концу более небрежная и более поздняя, по 20 строк на странице. Правописание русское. [...]

---

¹ С. Строев, *Описание памятников славяно-русской литературы, хранящихся в публичных библиотеках Германии и Франции*, Москва 1841, с. 99.

В начале рукописи – описание ее на немецком языке, сделанное в начале XIX в., с переводом и транскрипцией текста предисловия. Конец рукописи утрачен².

Moje dalsze poszukiwania przyniosły następujące rezultaty. Okazało się, że można z dużym prawdopodobieństwem wskazać na autora zabytku. Za takiego uznaje się Mikołaja Gawriłowicza Spafarija, a rękopis jest obecnie identyfikowany pod nieco innym tytułem *Описание первой части мира, называемой Азия, в которой находится Китайское государство с остальными городами и провинциями* (Москва 1677).

Mikołaj Spafarij (1636-1708) z pochodzenia Mołdawianin (rum. Nicolae Milescu Spătaru) to uczony, dyplomata, tłumacz, podróżnik i geograf. Był także poliglotą, władał dziewięcioma językami. Studiował w Konstantynopolu i Padwie. Często podróżował w celach dyplomatycznych. Do Rosji trafił w roku 1671 i podjął służbę jako tłumacz państwowy (переводчик Посольского приказа). Napisał sporo prac o charakterze historycznym i teologicznym. W latach 1675-1678 stał na czele poselstwa do Chin. Poselstwo przebyło długą drogę do Pekinu przez Syberię. Spafarij w przeciwieństwie do swoich poprzedników poważnie zajął się studiowaniem Chin i języka chińskiego, prowadził notatnik, w którym zawarł bardzo szczegółowy i wiarygodny opis tego kraju. W charakterze sprawozdania z odbytej podróży sporządził trzy relacje w języku rosyjskim: *Путешествие через Сибирь до границ Китая, Путевые заметки, Описание Китая*³.

Dużo miejsca poświęcił *Описанию Китая* Aleksander Łukin w swojej wydanej przed kilkoma laty książce zatytułowanej *Медведь наблюдает за драконом. Образ Китая в России в XVII-XX веках*. Jej autor stwierdza, że

Довольно объемный труд Н. Г. Спафария „Описание первой части вселенной, именуемой Азией, в ней же состоит Китайское государство с прочими его городами и провинциями” явно выделяется из этого ряда как своей полнотой, так и общей направленностью. Н. Г. Спафарий составил, возможно, первое систематическое описание Китая, появившееся в России, в которое включено не только то, что бросилось в глаза или было поручено узнать путешественнику, но и вся доступная информация о политическом, социальном устройстве этой страны, ее культуре, науке, хозяйстве и привычках населения⁴.

Ze wspomnianej pracy dowiadujemy się między innymi, że oryginalny rękopis składa się z 58 rozdziałów (nasz odpis stanowi zatem niecałe 60% całości; roz-

² А.И. Яцимирский, *Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек*, т. I, Сборник Отделения русского языка и словесности Российской Академии наук, 98, Петроград 1921, с. 480.

³ (http://ru.wikipedia.org/wiki/Спафарий,_Николай_Гаврилович)

⁴ А.В. Лукин, *Медведь наблюдает за драконом. Образ Китая в России в XVII-XX веках*, Москва 2007, с. 39-40.

działy: 1-8; 15-16; 18-41 = 34), że Spafarij oparł swoje relacje tylko w niewielkiej części na tym, co sam zobaczył, natomiast wykorzystał w dużym zakresie już istniejące źródła, a to: a) prace jezuitów, b) utwory Juraja Krizanicia, c) wcześniejsze relacje rosyjskie. Do naszych czasów zachowało się 40 odpisów zabytku, a po raz pierwszy został on opublikowany w roku 1910⁵.

Słownik historyczny języka rosyjskiego (SRJ) wykorzystuje skrupulatnie rękopiśmienną spuściznę Spafarija. Wykaz źródeł kartoteki SRJ przytacza kilka pozycji. Są to: 1) Арифмология, сиречь числословие, всех яже нас учити могут числом объемлемое (1672); 2) Статейный список посольства Н. Спафария в Китай (1675-1678); 3) Книга избраная вкратце о девятих мусах и о седмих свободных художествах (1672); 4) Новые данные о службе Николая Спафария в России (1671-1708); 5) Книга о сивиллах (1672); 6) Путешествие чрез Сибирь от Тобольска до Нерчинска и границ Китая (1675). Osobno, bez powiązania z nazwiskiem Spafarija, zamieszczono także pozycję, która jest zapewne kopią naszego rękopisu: *Описание книги сея государства китайского или хинского*, 1734. Rękopis (obecnie utracony) należał do zbiorów Biblioteki Smoleńskiego Instytutu Pedagogicznego⁶.

Przedmiotem niniejszego artykułu są uwagi o leksyce omawianego zabytku. Jest ona bardzo interesująca z uwagi na specyficzną treść tegoż – opis egzotycznego kraju. Poza tym w trakcie weryfikacji słownictwa w konfrontacji z SRJ okazało się, że dość często leksemy obecne w naszym rękopisie nie zostały zamieszczone w SRJ. Jest to zastanawiające. Być może, kopia, którą wykorzystano jako źródło SRJ różni się w sposób zasadniczy od kopii będącej obiektem naszych zainteresowań. Poza tym język zabytku jest naszpikowany zapożyczeniami, szczególnie polonizmami i wyrazami orientalnymi. Wszystko to sprawia, że opracowanie leksyki *Opisu Chin* wydaje się jak najbardziej zasadne i pożądane.

Biorąc pod uwagę aspekt genetyczny i chronologiczny badanego słownictwa proponuję podzielić go na następujące podzespoły:

- I. WYRAZY RODZIME NIEOBECNE W SRJ I SREZN.
- II. WYRAZY RODZIME ODNOTOWANE W SRJ PÓŹNIEJ
- III. WYRAZY CYTOWANE W SRJ WYŁĄCZNIE Z INNYCH TEKSTÓW N.G. SPAFARIJA
- IV. POLONIZMY
- V. WYRAZY CHIŃSKIE
- VI. INNE ZAPOŻYCZENIA
- VII. WYRAZY NIEJASNE

⁵ Ibidem, s. 40-42.

⁶ *Указатель источников Картоотеки Словаря русского языка XI-XVII вв. в порядке алфавита сокращенных обозначений*, сост. С.Ф. Геккер, С.П. Мордовина, Т.Я. Романова, Москва 1984.

I. WYRAZY RODZIME NIEOBECNE W SRJ I SREZN.

(4a) художе(с)тво(м) ходити по моря(м) **матицами**; (22a-b) ходити по морю **матицами**; (76b) такъ же и **матицы** чемъ ходять по морю – Zapewne autor tak nazywa ‘kompas’. SRJ (IX: 44-45) nie potwierdza takiego znaczenia dla wyrazu матица. Nie wykluczone, że chodzi o zbliżoną formę matka, *Деревянный компас (у жителей побережья Белого моря)* 1666 (tamże: 46), por. także Dahl (II: 307) matka || *На бел. море, компас*;

(5a) а по(с)ле того были и(з)брания ц[а]ре(и) по **на(с)лѣд[н]иче(с)тву** – SRJ XVIII (14: 49) наслѣдничество, *Наследование, порядок наследования*;

(9a) се есть **коноятыцовъ** пото(му) что и кита(и)цы очень любятъ ко(н)ское мясо – wyraz nigdzie niepoświadczony;

(10b) и о(т) того **мѣста** строена та стена и идетъ чре(з) высокие камен(ые) горы бе(з) **урывки** – Dahl (IV: 509) *Урыванье, урванье, урыв, урывка*, действие по глголу урывать, *урвать*; SSRLJ (XVI: 848) урывка, *устар. и простореч.* Действие по знач. глаг. урывать, урвать (1771);

(11a) **бе(з)травные** пескии – Dahl (I: 76) безтравное *лето, -ные луга*;

(11b) луна **несамопо(л)ная** – por. Dahl (II: 534) несамо нар. *сев.* не то что бы очень, не больно, не слишком;

(11b) бере(г) **мѣлько(и)** и напо(л)ненъ камене(м) та (и)ны(м) **чаще(м)** – forma rodzaju męskiego nienotowana, por. Dahl (IV: 583) *Чаща, пск.* лесной хлам, дрязг, хворост;

(13b) приходять во **укра(и)нские** г[о]роды і вта(и)нѣ то(р)гуютъ с кита(и)скими воеводами – w znaczeniu ‘pograniczny’ wyraz nienotowany;

(14a) есть мѣсто во **утѣсе** бу(т)то копаню; (28a) і **утесы** і ве(р)хи и(х) сра(в)-нены – Dahl (IV: 519) *Утес*, крут, круча, скала, каменный обрыв, стремнина; самородная каменная стена; SSRLJ (XVI: 1032) утес, *Отвесная скала* (1782);

(21b) **пшеница сорочинская**; (65a) **пшеница сорочи(н)ская** – por. SRJ (XXI: 80) пшено сорочинское, *Рус* (1576);

(22b) паучина которо(и) по дере(в)я(м) **виси(т)ся** – Dahl (I: 207) висеть или *виснуть*; *веситься* или *веснуть арх.* *висеться* и *виситься прм.* быть повешану, быть укреплену или наложену одним концом к возвышенной точке, оставаться свободным на воздухе, без опоры;

(29a) и для того они не щедя(т) і всяки(х) і велики(х) **рас[про]торе(и)** на то что(б) учини(т) – por. SRJ (XXII: 38) распроторити (рос-), *Истратить* (1607); Dahl (IV: 71) распроторить *деньги, имение*, размотать, издержать, истратить кой-на что нерасчетливо;

(30b) потому что бо(л)ши тонеть оди(н) **кита(и)ченинъ** н[е]же[ли] е(в)тропе(и) ски(х) 8 – wyraz nienotowany, por. ros. wsp. китаец ‘Chińczyk’;

- (33b) камень **дичь** сечено(и) велико(и); каме(н) **дичь** – рог. SRJ (IV: 347) дичень, *Твердый дикий камень (гранит и сходные с ним)* (1654;1684);
- (34a) и(с) самого моря начинае(т)ся стенное строение і окружае(т) круго(м) бе(с) **порыву** – SSRLJ (X: 1429) порыв, От порвать, порывать (1731);
- (34b) бе(з) **урывку** идетъ стена; (53a) есть бо(л)шая стѣна которая бе(з) **уры(в)ку** о(т) востока к запа(ду) идетъ; (111a) да опричь тѣ(х) стѣнъ есть і тре(т)я около то(г) города не бе(з) **уры(в)ку** построена – SSRLJ (XVI: 848) урывок, *устар.* и *простореч.* Незаконченная, неоформленная часть чего-либо; отрывок, обрывок (1771);
- (34b) и на **пере(с)трѣ(л)** построены су(д) башни и бо(и)ницы – Dahl (II: 449) наперестрел *бежать*, вперестрел, напересечку, напереем, навпереймы;
- (36b) а протѣчие всѣ(х) будто служа(н)ки **те(л)ницы** служатъ – wyraz nigdzie nie notowany;
- (38a) чи(н)...**идолослужите(л)скої** – Dahl (II: 9) *идолослужительский*, к идольскому служению, вере этой и к последователям ея относящийся;
- (38b) бо(л)ваны многоглавные и **мно(г)ору(ч)ные** – SRJ XVIII (12: 233) многоручный;
- (40a) а в боя(х) они зѣло **пу(ж)ливы** боя(з)ливы и не(с)мѣлы – Dahl (III: 535) *Пугливый, пужливый, сев. пугасливый*, робкий, боязливый, кто все пугается; SSRLJ (XI: 1664) пужливый, *устар.* и *простореч.* Пугливый (1731);
- (40a) а в боя(х) они зѣло пу(ж)ливы боя(з)ливы и **не(с)мѣлы** – рог. SRJ (XXV: 156) смелый, Смелый, храбрый (XVII ~ XV);
- (40b) да (и) природа кита(и)ская...на(и)паче склонна к **зе(м)нодѣланию** – рог. Dahl (I: 680) *Земледелие, земледелие, земледельство* занятие или промысел и наука или искусство возделывания, обработки земли, для хлебородной жатвы; землепашество;
- (44a) а по(лу)дневные лу(т)че сѣве(р)ны(х) ра(зу)мо(м) и учение(м) и **у(ч)тливостию**; (111a) **учтиво(с)тью** – Dahl (IV: 529) *учтливость*, свойст., качест. по прл. учтливый; SSRLJ (XVI: 1168) *учтливость*, Свойство учтливое; учтливое поведение, отношение к кому-либо (1704);
- (44b) золото и сере(б)ро и мѣ(д) згорѣло і вмѣ(с)то слилось и учинилось **необы(ч)ностью** будто инаѣ вещь” – Dahl (II: 525) *Необычность* состояние, свойство по знч. прл. необычный;
- (50a) земля около тогѣ города зѣло плодovита и **хлѣборо(д)на** – Dahl (IV: 553) *хлебородный год*, урожайный; SSRLJ (XVII: 186) *хлебородный* (1782);
- (53a) а страна зѣло хлѣборо(д)наѣ и **скоторо(д)наѣ** – wyraz nie notowany;
- (54a) тутъ роди(т)ся **кам(н) черної** которо(и) во (в)семъ китае вмѣсто дровъ продають – w znaczeniu ‘węgiel’ nazwa nigdzie nie notowana;
- (55a) страна...**плодород(д)наѣ** – Dahl (III: 127) *Плодородный край, почва, год*, обильный плодами, разумея и хлеб; SSRLJ (IX: 1419) *плодородный* (1731);

- (55a) и полата ханъская зѣло **строинаѧ** – Dahl (IV: 341) *Стройное здание, со-размерное, красивое;*
- (56b) в то(и) странѣ роди(т)ся мно(г) лека(р)стве(н)наго коренья наипаче ре-веню которо(и) не роди(т)ся дико(и) ка(к) **ча(р)оть** – Dahl (IV: 593) черет юж. болотное растение *Arundo phragmites*, трость, тростник, камыш, очерет;
- (57a) ше(р)сть на не(м) **черноватая** – SSRLJ (XVII: 900) черноватый (1731);
- (57b) **уловляю(т)** того зѣрка – Dahl (IV: 486) улавливать и *уловлять, уло-вить* что, ловить и поймать, ища находить, добывать; SSRLJ (XVI: 550) улов-лять, *устар.* Улавливать (1704);
- (57b) а иногда самъ **о(т)падываетъ** – SRJ XVIII (18: 53) отпасть, отпадать, от-падывать, Отделиться, отвалиться;
- (59b) и лутче всѣхъ бѣли(л) очищае(т) и глади(т) лице и(х) і всѣ **ша(д)рины** – Dahl (IV: 618) шадрина *вост.* рябина, щедрина;
- (65a) пшеница сорочи(н)ская котороая бутъто пу(р)гацѣѧ чисти(т) тѣло та(к) же за(де)рѣжание **мочнотъ** – *wyraz nienotowany;*
- (65b) цвѣтъ бу(т)то **шиповникъ** – SSRLJ (XVII: 1404-05) шиповник (1731);
- (67a) зѣло хорошие **че(р)носливы;** (86a) и **че(р)носливу** множе(с)тво родитьсѧ – Dahl (IV: 596) *Чернослив*, сушеная слива, бол. заморская. [...] || *Чернослив, во-сиб.* дикий персик, несъедом; SSRLJ (XVII: 912) чернослив, *собир.* Сушеная слива особого сорта, венгерка (1771);
- (69b) ѿ **доста(л)ны(х)** 5 городѣхъ бо(л)шихъ то(и) страны – Dahl (I: 479) до-стальной, остальной, останний, остаточный, последний;
- (70a) се есть **гремите(л)но** пото(му) что всреди тогѡ озера есть камень велико(и) – *wyraz nienotowany;*
- (70b) мало **о(т)стойться** о(т) сла(в)ны(х)...города(в) – *czasownik w znaczeniu ‘różnić się’ nienotowany, por. wszakże SRJ (XIV: 37) отстояние (отстоание), От-личие, различие (XVI);*
- (70b) колоко(л)ня...**осмоуго(л)наѧ...девятипоя(с)ная** – *nienotowane;*
- (70b) стѣна...**прето(н)кая** – SSRLJ (XI: 306) претонкий, *разг.* очень тонкий (1704);
- (71b) то(л)ко о(т) **ящуровъ ры(б)ны(х)** кожъ великою приби(л) по(лу)чаютъ – *por. Dahl (IV: 683) Ящур* или *ящер*, млечное животное жарких стран, чешуй-ник, *Manis*, близкое к муравьятнику;
- (71b) камень которо(и) имянують кита(и)цы неухоа(н)гъ се есть **жо(л)-то(с)тъ** коровѧ – Dahl (I: 531) *Желтость, желтоватость*, состояние, при-надлежность желтого и желтоватого предмета;
- (71b) и говорѧтъ что зѣло **холо(д)нѣе(т)** – Dahl (IV: 559) *Холоднеть, холо-нуть*, о погоде, становится холоднее;
- (71b) и то(т)ча(с) **устои(т)сѧ** – Dahl (IV: 515) *Устояться*, отстояться, гов. о жиже, воде: стоять в покое, до отсадки тяжелых частиц, и до всплыва легких;

- (74b) ра(в)ная страна а **негорьдистая** – por. Dahl (I: 376) *Гористый*, обильный горами;
- (80b) полата...**четверовратьнаА** – wyraz nienotowany;
- (81a) **прекратъкое** свое житие – wyraz nienotowany;
- (84a) **за(д)руждение** и печа(л) о(т) тѣ(х) пороговъ – (Dahl I: 652) *Затруждение* дейст. по гл. на *тъ* и на *ся*;
- (84a) посылають наскорѣ **скоро(ч)ны(м)** гонцо(м) – wyraz nienotowany;
- (84b) что(б) дово(л)но было тѣмъ людя(м) того города пити и **упо(т)ре(б)-лятисА** – SSRLJ (XVI: 752) употребляться (1731);
- (84b) **книгохранилище** – SRJ XVIII (X: 69) книгохранилище, Место хранения книг; библиотека;
- (88a) птицы берутъ **манну** се е(с)ть роса ледоватая; (97a) **манны** много збирають – Dahl (II: 298) манна [...] || Собираемое в южной России (размахами сита по росистой траве) семя травы *манник*, *Glyceria fluitans*, манная крупа, *манна травяная*, из которой варят кашу;
- (88b) ту(т) же есть и горы высокие ме(ж) которы(х) есть о(д)на которая бу(т)-то на во(з)дусе на **нестре(м)ки[м]ъ** стоя(т) – por. Dahl (IV: 338) *Стрёмный*, *стрёмкий*, *стрёмый мск. влд.* прыткий, проворный, бойкий, расторопный;
- (89a) пр[е](с)верѣпы(и) звѣ(р) риноке(р) се есть **насаро(г)** – SSRLJ (VIII: 1420) носорог [Rhinoceros] (1731);
- (89a) соло(в)и **сла(д)копѣ(в)чие** – por. SRJ (XXV: 66) сладкопеснивый, Поющий красивые песни (о птицах) (XVI ~ XV-XVI);
- (91a) муж...**пятиа(р)шинно(и)** – wyraz nienotowany;
- (91b) древо цвѣтуще **грана(т)ного яблока** – SRJ XVIII (5: 220) гранатное яблоко;
- (94a) белые **черепахи** – SSRLJ (XVII: 873-74) черепаха (1704);
- (95b) река **мило(с)ла(в)ная** – wyraz nienotowany;
- (96b) горы...**многоле(с)ные** – SSRLJ (VI: 1095) многолесный, Имеющий много лесов (1847);
- (96b) родя(т)ся **ла(с)товицы** каменные – SRJ XVIII (11: 124) ластовица, *бот.* Растение чистотел [Chelidonium]; Dahl (II: 239) *Ластовица*, растение *Chelidonium majus*, чистотел;
- (99a) и то(т)часъ **пресла(д)кость** учинить ч[е]л[о]вѣку – wyraz nienotowany;
- (100b) то(и) страны люди скитаю(т)ся и **на(и)мываю(т)ся** во (в)сякие дѣла – SRJ XVIII (13: 204) наивываться, наивоваться, Наниматься;
- (101a) подобие **хо(р)ку** – SSRLJ (XVII: 383) хорек (1782);
- (105a) 100 члвкъ дру(г) о(т) (д)руга **улягутся** – Dahl (IV: 487) *Улегаться*, *улечься* или *улегчись* [...] || Уместиться лежа;
- (107b) мость велико(и) **некаме(н)но(и)** – wyraz nienotowany;
- (109b) люди свѣло **у[ч]тивые** иску(с)ные – SSRLJ (XVI: 1169) учтивый (1704).

II. WYRAZY RODZIME ODNOTOWANE W SRJ PÓŹNIEJ

- (9b) для лутьчего **выра(зу)мѣннѣ** – SRJ (III: 241) *выразумѣннѣ* „для лучшаго *выразумѣннѣ*”, *Действие по глаголу* *выразумѣти* (1702);
- (16a) **бе(з)опасное** – SRJ (I: 123) *безопасный*, *Не подверженный опасности, хорошо защищенный* (1707);
- (23a) льют сере(б)ро **кора(п)ками** маленькими – SRJ (VII: 331) *коробка*, *Форма литого золота и серебра, слиток в форме коробки* (1697; 1700; 1712);
- (35b) и на ноге по 4 **ко(г)ти** – SRJ (VII: 217) *коготь*, *Коготь* (1682; XVII-XVIII);
- (36b) і всѣ живутъ в велико(м) заключени і в крѣпко(м) **запе(р)тии** – SRJ (V: 262) *запертие*, *Действие по глаг.* *заперети* (1687);
- (70a) **всреди** тогѡ озера – SRJ (III: 149) *всреди*, *Посреди* (1710).

III. WYRAZY CYTOWANE W SRJ
WYŁĄCZNIE Z TEKSTÓW N. SPAFARIJA

- (2b) **земнописатели** – SRJ (V: 379) *земнописатель*, *Землеописатель, географ* (Спафарий. Сибирь 1675);
- (5a) оди(н) за (д)ругимъ **вы(б)рание(м)** – SRJ (III: 182) *выбрание*, *Избрание* (Спафарий. Китай 1678);
- (13b) **не(з)натны** – SRJ (XI: 124) *незнатный*, *Неизвестный* (Спафарий. Сибирь 1675; Спафарий. Китай 1678);
- (31a) **бе(з) вредите(л)ства** – SRJ (III: 104) *вредительство*, *Вред, ущерб* (Спафарий. Китай 1678; Лекс. трезяз. 1704);
- (31b) многие великие и малые города и села построены и **жиля** всякие – SRJ (V: 112) *жилье*, *Жилье, поселение* (Спафарий. Сибирь 1675);
- (37a) **куми(р)ницы** (2x); **куми(р)ница** – SRJ (VIII: 118) *кумирница*, *Кумирня, буддийская молеельня* (Спафарий. Китай 1678);
- (37b) **кумирище** – SRJ (VIII: 118) *кумирище*, *Молеельня (у буддистов)* (Опис. гос. кит. 1731);
- (38b) **выкрашены** – SRJ (III: 213) *выкрасити*, *Выкрасить* (Спафарий. Китай 1676);
- (44b) на(и)паче кади(л)ницы что ро(з)ные **духи** у ни(х) **кура(т)** – SRJ (IV: 380) *духъ*, *Ароматическое вещество* (Спафарий. Китай 1678);
- (45b) 30 **гра(ду)совъ** или степене(и) – SRJ (IV: 117) *градусъ*, *Градус* (Спафарий. Сибирь 1675);
- (49b) дѣлають **тарасу(н)** которої лутче всѣ(х) **пите(и)** – SRJ (XXIX: 217) *тарасун*, *Перегнанная вторично молочная водка, спиртной напиток из кислого молока* (ср. монг. *dagasun* ‘хмельной напиток’) (Спафарий. Китай 1678) – Dahl

(IV: 391) тарасун *сиб.* очищенная кумышка, т.е. перегнанная вторично молочная водка;

(79а) же(р)цы и(х) **ламы** – SRJ (VIII: 168) лама, *Монах-священник у буддистов-ламаистов* (Спафарий. Сибирь 1675).

IV. POLONIZMY

(4А) **инструме(н)ты**; (76а) **інъструмен(т)о(м)**; (111b) **и(н)[с]труме(н)ты, инструментъ**

- Witk.(66) инструмент ‘instrument (techniczny)’ (17/18 w.);

(8а) худо(и) **хлопъ**; (8а) худы(м) **хлоп(о)м** – Witk. (227) хлоп ‘chłop’ (17 w.);

(10а) **граничи(т)ся** – Witk. (37) граничить ‘graniczyć’ (1674);

(10а) **еузуити**; **ие(зу)иты**; (11b) **езуиты** – Witk. (64) иезуит ‘jezuita’ (16 w.);

(12b) **биску(б)** – Witk. (15) бискуп ‘biskup’ (1368);

(12b) **ѳа(р)ѳуры**; (70b) **ѳо(р)ѳура**; (102b) **ѳу(р)ѳары** – Witk. (220) фарфор ‘farfura, naczyńie z porcelany lub fajansu’ (1724);

(13b) **дру(д)ность** „то(л)к(о) о(д)на дру(д)ность есть”; (20а) бе(з) всякия **дру(д)ности** – Witk. (213) трудность ‘trudność’ (pocz. 17 w.);

(14b) **шля(х)** – Witk. (240) шлях ‘szlach || szlak, polna droga’ (1570);

(14b) **(з)накъ** „(з)накъ что неподалеку и Кита(и) и Япония” – Witk. (62) знак ‘znak’ (1570);

(15b) **те(м)ность**; **те(м)ностию** – Witk. (208) темность ‘ciemność’ (1683);

(19а) і(з) **шанцами**; (64b) и длѧ глубины **ѳа(н)цовъ** – Witk. (235) шанец ‘szaniec, wał ziemny, nasyp przed okopem’ (16/17 w.);

(19а) **пере(д)мѣстие** – Witk. (165) предместье ‘przedmieście’ (17 w.) || предместье (16 w.);

(19b) **ярманка**; (102а) **іа(р)манъки** – Witk. (251) ярманка ‘jarmark’ (1599);

(23а) **саказан(о)** „а золото и сере(б)ро по(д) сме(р)тию саказан(о)” – Witk. (55) заказать ‘zakazać, zabronić’ (1606-1607);

(24b) **календаріи** – Witk. (70) календарь ‘kalendarz’ (1592-1593);

(25b) **лека(р)ства**; (51b) **лека(р)ства**; (61а) много **лѣкарства** – Witk. (96) лекарство ‘lekarstwo’ (16 w.);

(26а) **какалики [католики]**; (110а) **каталики** – Witk. (75) католик ‘katolik’ (1631);

(26b) **музики**; (30а) **музыки** – Witk. (112) музык ‘muzyk’ (1504);

(26а) **па(н) ?** „как выходит(т) па(н) нача(л)но(и) члвкъ” – Witk. (140) пан ‘pan’ (1440);

(28а) **долы** „і великие долы напо(л)нены” – SRJ (IV: 295) долъ, *Яма* (ср. польск. dół) (1688) – Witk. (brak);

- (29a) **склонны** „что(б) оні и ме(р)твы(м) своимъ были склонны и почиталі бы ихъ”; (40b) **скло(н)на**; (56a) добро(и) нра(в) и ко учению **склонны(и)** – Witk. (196) склонный ‘skłonny’ (16 w.);
- (37a) в дву(х) **столица(х)**; в...**сто(л)ице**; (42a) **столицами** – Witk. (204) столица ‘stolica’ (1607-1608);
- (37b) **школы** – Witk. (239) школа ‘szkoła’ (16/17 w.);
- (39b) въ **езуи(т)скихъ** книга(х) (105b); **косте(л) езуитскій** – Witk. (64) иезуитский ‘jezuicki’ (1643);
- (40a) **по(т)копы** – Witk. (152) подкоп ‘podkop’ (1599);
- (40b) **некло(н)на** „да (и) природа кита(и)ская не[с]кло(н)на к во(и)ньскому дѣлу” – Witk. (123) несклонный ‘nieskłonny’ (18 w.);
- (41a) **смѣло(с)ть** н[а]ши(х) людиѣ – Witk. (199) смелость ‘śmiałość’ (16/17 w.);
- (43b) **сели(т)рены** – Witk. (193) селитряный ‘saletrzany’ (17 w.);
- (43b) 10 **милеона**; (44a) 8 **милено(в)**; (53b) бо(л)ши 5 (ти) **милеонвъ**; (68a) по 10 **милионвъ** че(р)вонныхъ – Witk. (108) миллион ‘milion’ (1614);
- (53b) в **костела(х)**; (54a) **ко(с)телы е(зу)итьские**; (59a) **косте(л)** католиче(с)-ко(и) – Witk. (87) костел ‘kościół’ (1433);
- (54a) 3 **мили** – Witk. (109) миля ‘mila’ (1430);
- (54b) сосуды **ѳа(р)ѳурные**; (103b) зе(м)лю **ѳа(р)ѳурную** копають; (100b) **ѳарѳурные** пасуды – Witk. (brak);
- (56a) **зака(з)** „зака(з) что(б) о(т)нють никако(и) руды не копали”; (92b) **зака(з)** сме(р)тно(и) – Witk. (55) заказ ‘zakaz, zabronienie’ (1606-1607);
- (56b) **корованы**; (57a) **караваны** – Witk. (73) караван ‘karawana’ (1626);
- (58a) **материя** – Witk. (105) материя ‘materia (tkanina)’ (1675);
- (60a) **камѣдїи** – Witk. (80) комедия ‘komedia’ (1646);
- (63a) **неприят(е)л(с)кое** во(и)ско – SRJ (XI: 256) неприятельский, *Относящийся к неприятелю, противнику* (1649) – Witk. (122) неприятельский ‘nieprzyja-cielski’ (18 w.);
- (63b) **догторы**; (77a) **до(х)тары**; (93b) о(т) **до(х)туро(в)** – Witk. (45) доктор ‘doktor’ (1492);
- (65a) **пу(р)гащѣа** – Witk. (176) пургация ‘purgacja, przeczyszczanie’ (XVI);
- (67b) **бу(н)ты** – Witk. (18) бунт ‘bunt (występowanie przeciwko władzy) (1400);
- (67b) вмѣсто **туза** – Witk. (213) туз ‘tuz (w kartach), as’ (pocz. 17 w.);
- (71b) **жо(л)ть** – Witk. (51) желть ‘zółć’ (1700);
- (71b) **поро(ш)ка** – Witk. (160) порошок ‘proszek, lekarstwo w proszku’ (1645);
- (74a) **ви(р)ши** – Witk. (24) вирши ‘wiersze’ (16/17 w.);
- (74b) **крукоди(л)** – Witk. (90) крокодил ‘krokodyl’ (17 w.);
- (76a) **линея** – Witk. (97) линия ‘linia’ (1681);
- (76a) **астрологъ**; (85b) **остролога** – Witk. (9) астролог ‘astrolog, wróżący z gwiazd’ (17 w.);

- (76a) **математикъ** – Witk. (105) математик ‘matematyk’ (17 w.);
 (80b) **корону** – Witk. (86) корона || коруна ‘korona || koruna (jedno z insygniów władzy królewskiej)’ (1255);
 (81b) по **латинѣ** – Witk. (95) латина ‘łacina’ (16 w.);
 (81b) **ка(р)бунку(л)** – Witk. (73) карбункул ‘karbunkuł (dawna nazwa rubinu i granatu)’ (1670);
 (84b) **инъжине(ру)** – Witk. (65) инженер || инжинер ‘inżynier’ (1635 || 1647);
 (87a) **а(л)химию** – Witk. (4) алхимия ‘alchimija (16 w.), alchemia’ (1678);
 (90a) ханы **ве(л)можне(и)шія** страны – Witk. (22) вельможный ‘wielmożny’ (1488);
 (92b) **во(л)но** – Witk. (26) вольно ‘wolno (można)’ (17 w.);
 (93b) **а(л)хименскому** учению училися – Witk. (4) альхимийский ‘alchimijski (16 w.), alchemiczny’ (1645);
 (93b) 9 **му(з)** – Witk. (112) муза || муса ‘muza || musa’ (1679);
 (93b) и **пона(д) рѣка(ми)** и озерами – Witk. (brak);
 (104a) **о(б)локи** – Witk. (128) облаки ‘obłoki, chmury’ (1421);
 (104b) **естьли** бы – Witk. (50) если ‘jeśli’ (16 w.);
 (111b) **глобу(з)** – Witk. (35) глобус ‘globus’ (17 w.);
 (112a) уча(т) **[а]стрологию** – Witk. (9) астрология ‘astrologia, wróżenie z gwiazd’ (1678);
 (112a) **комета** – Witk. (80) комета ‘kometa’ (1678).

V. WYRAZY CHIŃSKIE

- (21b) **джаки** „а что наро(д) і кони суть і м(ъ)ски и джаки” – por. ros. wsp. як ‘jak, *Bos mutus*’;
 (23a) **ланамі; лана** „и то сере(б)ро **вѣсомъ вѣсѣтъ** ланамі а лана по нашему **вѣсомъ** осмъ гривенокъ” – SRJ (VIII: 169) ланъ (лянь), лана, *Единица веса в Китае XVII в., равная 37, 301 г.* (Спафарий. Китай 1678);
 (23b) **чино(в)** „а в лане 10 чино(в) что у на(с) 10 золо(т)никовъ” – SRJ (VI: 57) „а лана по нашему **вѣсомъ** 8 гривень, а въ неи 10 чиновъ по нашему 10 золотников” (Опис. гос. кит. 1731);
 (23b) **чосы** „а и(з) же(л)тые мѣди дѣлаю(т) у ни(х) деньги величиною что дво(и)но(и) золото(и) имяную(т) они их чосы а ходя(т) на лану сере(б)ра”;
 (24a) **юка** „по кита(и)ски та ста(т)я или чинъ философско(и) имяне(т)ся юка”;
 (24b) **санка(и)** „и говоря(т) они что в те(х) статяхъ ве(с) ми(р) объде(р)жи(т)-ца і для того имяную(т) **тѣхъ** тре(х) стате(и) санка(и)”;
 (27a) **та(н)гъ** „полата великая построена на бо(л)ши(х) круглы(х) сто(л)па(х) и та имяне(т)ся та(н)гъ”;

- (27a) **су(н)тугъ** „есть иная площа(д) чeстѣнѣ ины(х) и та имянуе(т)ся у ни(х) су(н)тугъ то естъ та(и)ная”;
- (43a) **ча(и)**; (44a) траву **ча(и)** варять;
- (45a) **куту(н)гъ** „и тѣ старые рукодѣ(л)я имѣнующь они куту(н)гъ”;
- (51b) и славны корень **ги(н)зень**; (54b) к[о]рень **гинзень**;
- (56b) **тахоанъ** „в то(и) странѣ роди(т)ся мно(г) лека(р)стве(н)наго кореня наипаче ревеню которо(и) не роди(т)ся дико(и) ка(к) ча(р)отъ...кита(и)цы имяную(т) его та(н)хоанъ”;
- (57a) **ю** „а тѣ то(р)говые ту(р)ки и бухарцы провозя(т) ме(ж)ду собою ино(и) това(р) і камень яшму которо(и) това(р) у кита(и)цо(в) дорогою цѣною покупают і а имяную(т) его ю”;
- (59b) **кде(н)ки** “роди(т)ся земля сѣкло бѣлая которую имянуют кита(и)ці кде(н)ки се естъ боярская жена”;
- (61a) **каме(н)** „и рыба которую имянують кита(и)цы каме(н)”;
- (63b) **те(м)зуи** „ роди(т)ся земля кра(с)ная бу(т)то сурикъ і ис того дѣлаю(т) кита(и)цы лѣка(р)ство составное те(м)зуи”;
- (64b) **пау** „и ба(р)сы многие іс которы(х) кита(и)цы дѣлають шубы а кита(и)цы ихъ имѣнующь пау”;
- (65b) **меута** „цвѣтъ...имяне(м) меута”;
- (67a) **суку** „овоць имяне(м) суку”;
- (71b) камень которо(и) имянують кита(и)цы **неухоа(н)гъ**;
- (74b) рыба...**гау(л)**;
- (83a) овощу **лихи**; (84a) овощ **лихи(и)**;
- (94a) **ломан** „и то кита(и)ские черепахи лома(н) имяную(т)ся”;
- (101a) **лень** „цвѣ(т) которо(и) именують кита(и)цы лень”.

VI. INNE ZAPOŻYCZENIA

- (22b) **пасто(р)** – z niem. Pastor (fac. pastor) – Vasmer (III: 214) (16 w.);
- (24a) **эпику(р)ская** или бе(з)божная; (25b) чинъ **эпику(р)ский** – z grec.;
- (26b) **че(р)даки**; (30a) **че(р)дакъ** – z tur. – Vasmer (IV: 336) (16 w.; 1697);
- (29b) **чюлана(х)** – ros. чулан, z tur. (turk.) – Vasmer (IV: 380) (16 w.);
- (36a) хано(в) і **та(и)ше(и)** му(н)гальски(х) – SRJ (XXIX: 196) тайша, *Первый после хана феодальный титул у монгол, калмыков, бурят и маньчжуров; лицо носящее этот титул* (ср. монг. tajiži, калм. tādži) (1609; 1667);
- (39b) **сулема, сулемы** – SRJ (XXIX: 17) сулема, *Вид длинного колющего клинка наподобие меча или сабли* (ср. маньчж. сэлэму, сэлэмэ ‘меч’, монг. seleme ‘сабля’) (1669; 1678; 1731);
- (40a) **фетиле(м)** „а пищали фетиле(м) а не крѣмне(м) палять” – ros. фитиль, z tur. – Vasmer (IV: 197) (17 w.);
- (45a) **салдана** „о(т) са(л)дана ту(р)ского; (56b) о(т) **са(л)тана** – ros. султан, z arab.-tur. – Vasmer (III: 801) (15 w.);

- (45a) или о(т) **шаха** пе(р)сительскогъ” – шах ‘monarcha perski’, przez tur- lub bezpośrednio z powopers. – Vasmer (IV: 415) (17 w.);
- (47a) есть 7 **мечете(и)** – z tur.-arab. – Vasmer (II: 613) (1584);
- (48b) **олифлены** – ros. олифа, олифить, z grec. – Vasmer (III: 135) (16 w.);
- (51a) **цѣни(н)ные** посуды – ros. ценинный, ценина ‘porcelana, fajans’, z tur. – Vasmer (IV: 298) (1589);
- (57a) камень **яшму** – ros. яшма, z tur. – Vasmer (IV: 572) (19 w.);
- (64a) **цынь** „в которо(м) горо(де) цынь роди(т)ся” – stros. цень ‘glazura; emalia’, z tur. – Vasmer (IV: 298) (17 w.);
- (69a) **бо(н)зы** – SRJ (I: 290) бонзий, *Буддийский монах* (1670) – ros. бонза, бонз, z franc. (portug. z jap.) – Vasmer (I: 192);
- (81a) **сурикъ** – z grec. – Vasmer (III: 806) (17 w.);
- (89a) пр[е](с)верѣпы(и) звѣ(р) **риноке(р)** се есть насаро(г) – łac. [Rhinoceros];
- (101a) сосуды ѡа(р)ѡурные которые по латинѣ **по(р)целя(н)** славут – stros. порцелинный ‘porcelanowy, z hol. porcelein lub st.-wys.-niem. porzelein – Vasmer (III: 337) (1724), por. niem. Porzellan ‘porcelana’;
- (101b) бу(т)то **тю(л)паны** – ros. тюльпан, z franc. – Vasmer (IV: 136) (19 w.);
- (112a) пишутъ **а(л)манахи** – stros. алнамахъ, олманакъ, z niem. Almanach (Vasmer I: 74) (16 w.).

VII. WYRAZY NIEJASNE

- (15a) и то(т) бы путь бы(л) гора(м) **до(б)лизокъ** и подате(н) ходити с то(р)-гѡ(м);
- (17a) **ба(и)ковъ** „н(а)ши ру(с)кие люди ба(и)ковъ і иные многа(ж)ды ходили”;
- (23a) **полокъ** „ходя(т) всѣ на суда(х) то(л)ко одинъ полокъ ходу день”;
- (24b) уча(т) о **многѣриі**;
- (31b) даже **бво(р)суения** и до устья;
- (30b) и іс того мошно **панъ** натмата(и)ско(и) вымо(с)лы;
- (54a) вырѣзаны і(з) бѣлого **мраза**;
- (72a) в **ка(н)гѣ** мо(р)ско(и) проливы;
- (77a) и лечать великою **параливную** немо(ш);
- (84a) **негречани(н)**;
- (88b) роди(т)ся много **мисуду** и **рябо(ч)ки**;
- (92b) **лака(н)** ту(т) же родится і **вря(б)лі**;
- (98b) о(т) то(и) травы **вѣ(д)викъ** мелко(и);
- (101a) рыба яже именуе(т)ся **построгиня**;
- (102a) **нѣтъ** мѣста что(б) и **покостинѣ** быть;
- (109b) вмѣсто **савокупищъ** бе(з)численное число ден[е]гъ будетъ;
- (110a) Паве(л) венецьяни(н) **манджинъ** какъ мунгалы называю(т).

PODSUMOWANIE

Blizsza charakterystyka i klasyfikacja słownictwa badanego zabytku przyniosła niespodziewanie atrakcyjne i wartościowe wyniki. Okazuje się, że *Opis Chin* kryje w sobie wiele cennych faktów leksykalnych, które powinny być wykorzystane przy ewentualnym wznowieniu z uzupełnieniami i poprawkami monumentalnego dzieła rosyjskiej leksykografii, jakim jest bez wątpienia *Słownik języka rosyjskiego XI-XVII w.* (SRJ). W siedmiu wyszczególnionych grupach sytuacja przedstawia się następująco:

W grupie I gromadzącej wyrazy rodzime, nieudokumentowane w słownikach historycznych zanotowano ogółem 70 leksemów, z tego dla 22 udało się znaleźć potwierdzenie w źródłach pisanych XVIII w., kolejne 19 poświadczają źródła XIX w., głównie słownik W. Dahla. Natomiast 29 jednostek nie notują żadne późniejsze źródła leksykograficzne. Są to: a) złożenia, коноятъцы, зе(м)нодѣлание, скотородная, осмоуго(л)ная, девятипоя(с)ная, четверовратъная, сла(д)копѣвчие, пятиа(р)шинной, мило(с)ла(в)ная; b) przymiotniki z prefiksem не-, несамополная, не(с)мѣлы, негоръдистая [негористая], нестре(м)кии, некаме(н)но(и); c) formacje z prefiksem пре-, прекратъкое, пресла(д)кость; d) pojedyncze leksemy, рас[про]тори, кита(и)ченинъ, те(л)ница, мочноты, гремите(л)но, скоро(ч)нныи; e) leksemy o specyficznym znaczeniu, матица 'kompas', укра(и)нские 'roganiczne', дичь 'rodzaj kamienia', о(т)стоятися 'różnić się'; f) zestawienia, пшеница сорочинская, кам[ень] черной, ящуръ рыбный, g) leksemy o specyficznym cechach morfologicznych, чащъ G. M.

Bardzo skromnie reprezentowane są dwie kolejne grupy: II – wyrazy rodzime odnotowane w leksykografii historycznej później niż data powstania *Opisu Chin* (6) i III skupiająca leksemy znane wyłącznie z tekstów Spafarija, autora badanego zabytku (10).

Rękopis zawiera sporą liczbę polonizmów (IV grupa – 61). W zdecydowanej większości (59) są to leksemy znane, bowiem znajdujemy je w *Słowniku zapożyczeń polskich w języku rosyjskim* W. Witkowskiego (Witk.). Tylko w dwóch przypadkach mamy do czynienia z leksemami nieodnotowanymi przez W. Witkowskiego, por. доли, pol. *dół, doły*; понад, pol. *ponad*.

Tylko nieliczne wyrazy chińskie (grupa V) z ogólnej liczby 23 zyskały szerszy zakres użycia w języku rosyjskim. SRJ odnotowuje leksem лана. Do czasów współczesnych dotrwała nazwa herbaty чай. Bardzo interesującym przykładem jest leksem джакъ 'jak, *Bos mutus*', który funkcjonuje we współczesnym języku rosyjskim w nieco odmiennej postaci – як.

Przykłady innych zapożyczeń (poza polskimi i chińskimi) nie są licznie reprezentowane (grupa VI – 20). Udało się wyodrębnić 9 leksemów turkijskiego pochodzenia, 3 niemieckiego, 3 greckiego oraz po jednym leksemie o korzeniach mandżurskich lub mongolskich (сулема), mongolskich lub kałmuckich (та(и)ша), japońskich (бо(н)зы), łacińskich (риноке(р)) i francuskich (тю(л)пан).

Listę uzupełniają jeszcze leksemy niejasne w liczbie 19.

Tak więc, leksyka rękopisu *Opis Chin* okazała się bardzo interesującym obiektem badawczym. Podejmując tego rodzaju studia, autorowi udało się wyodrębnić 209 jednostek leksykalnych, które z różnych powodów zasłużyły na wyróżnienie i komentarz historyczny. Większość zaprezentowanych leksemów w znacznym stopniu przyczyniła się do pogłębienia naszej wiedzy o kondycji leksykalnej języka rosyjskiego k. XVII – pocz. XVIII w.

Skróty źródłowe

- Dahl** – Даль В., *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. I-IV, Москва 1978-1980.
- Srezn.** – Срезневский И.И., *Материалы для словаря древнерусского языка*, т. I-III, СПб. 1893-1912.
- SRJ** – *Словарь русского языка XI-XVII вв.*, Москва 1975-.
- SRJ XVIII** – *Словарь русского языка XVIII в.*, Ленинград 1984-.
- SSRLJ** – *Словарь современного русского литературного языка*, т. I-XVII, Москва-Ленинград 1948-1965.
- Vasmer** – Фасмер М., *Этимологический словарь русского языка*, т. I-IV, Москва 1986-1987.
- Witk.** – Witkowski W., *Nowy słownik zapożyczeń polskich w języku rosyjskim*, Kraków 2006.

SUMMARY

Some Remarks on the Lexis of the Russian Manuscript *Description of China from the Early 18th Century*

Mentioned in the title of the article manuscript is housed in the Department of Jagiellonian Library in Cracow under the signature Ms.Slav. Fol. 24 and has German title *Beschreibung des chinesischen Reichs in russischer Sprache*. It belongs to the collection of the Berlin Royal Library, commonly called “berlinka”. It’s found, that the author of this manuscript could be Nikolai Gawrilowich Spafarii. The manuscript is currently identified under another title – *Описание первой части мира, называемой Азия, в которой находится Китайское государство с остальными городами и провинциями* (Москва 1677).

This article deals with lexis of the manuscript. It is very interesting due to its specific content – a description of the exotic country. Moreover, the verification of vocabulary in comparison with historical dictionaries of Russian language shows, that most of lexical items, presented in researched manuscript has not been represented in historical lexicography. It’s strange. Perhaps, a copy used as the source of the *Dictionary of Russian Language XI-XVII centuries* is quite different from the copy, which is the object of our

interest. Except this, the language of the manuscript is rich in borrowings, especially from Polish and Oriental languages.

The lexis of the manuscript *Description of China* is very interesting object of research. The author chooses 209 lexical units, which are interesting for various reasons and need historical comments. Most of the presented lexical units greatly contribute to deepening our knowledge of the vocabulary of Russian language in 17th-early 18th century.